

Соціальні наслідки війни в Україні та роль адаптивної фізичної культури в їх подоланні

Наталія Крушинська, Ірина Когут, Сергій Матвеев

Національний університет фізичного виховання і спорту України, Київ, Україна

Анотація. 24 лютого 2022 р. Росія розпочала широкомасштабне вторгнення в Україну. Бої по всій території країни призвели до великої кількості загиблих серед цивільного населення та учасників бойових дій. Вивчення впливу соціальних наслідків війни на психологічне та фізичне здоров'я учасників бойових дій стає актуальним питанням, що вимагає постійного контролю. Разом з тим, досліджень, що висвітлювали б вирішення цих питань за допомогою адаптивної фізичної культури, недостатньо, що підтверджує актуальність обраної теми. *Мета.* Визначення соціальних наслідків війни для учасників бойових дій та основних заходів адаптивної фізичної культури для їх подолання. *Методи.* Аналіз, синтез, узагальнення наукової літератури та документальних джерел. *Результати.* У дослідженні розглянуто проблеми соціальних наслідків війни для учасників бойових дій. Висвітлено проблеми, з якими вони зіштовхуються після повернення до мирного життя: людські жертви, втрата фізичного та психологічного здоров'я, самогубства, полонені та зниклі безвісти, соціальна та правова незахищеність, проблеми в сім'ї, внутрішньо переміщені із зон бойових дій (біженці), безробіття, економічна нестабільність. Проаналізовано дані літературних джерел, де досліджувалися питання бойових травм та наслідки посттравматичного стресового розладу, та надано рекомендації до їх зниження. Визначено найчастіші ураження внаслідок військових дій та надано рекомендації до усунення негативних наслідків, що суттєво допомагає знизити рівень бойової травми та повернутися до мирного життя. Розроблено та систематизовано засоби адаптивної фізичної культури для покращення соціалізації учасників бойових дій.

Ключові слова: соціальні наслідки війни, бойові дії, адаптивна фізична культура, учасники бойових дій.

Natalia Krushynska, Iryna Kohut, Serhii Matveiev

SOCIAL CONSEQUENCES OF THE WAR IN UKRAINE AND THE ROLE OF ADAPTIVE PHYSICAL CULTURE IN OVERCOMING THEM

Abstract. On 24 February 2022, Russia launched a large-scale invasion of Ukraine. Fighting throughout the country has led to a large number of deaths among civilians and combatants. Studying the impact of the social consequences of war on the psychological and physical health of combatants is becoming an urgent issue that requires constant monitoring. At the same time, there are not enough studies that would cover the solution of these issues by means of adaptive physical culture, which confirms the relevance of the chosen topic. *Objective.* To determine social consequences of war for combatants and main measures of adaptive physical culture for their overcoming. *Methods.* Analysis, synthesis, generalization of scientific literature and documentary sources. *Results.* The study examines the problems of social consequences of war for combatants. The problems that they face after returning to peaceful life are highlighted: human casualties, loss of physical and psychological health, suicides, prisoners and missing persons, social and legal insecurity, family problems, internally displaced persons from combat zones (refugees), unemployment, economic instability. The data of literature sources, where the issues of combat injuries and the consequences of post-traumatic stress disorder were studied, were analyzed, and recommendations for their reduction were given. The most frequent injuries as a result of military operations are determined and recommendations for eliminating the negative consequences are given, which significantly helps to reduce the level of combat trauma and return to peaceful life. The means of adaptive physical culture to improve the socialization of combatants have been developed and systematized.

Keywords: social consequences of war, combat actions, adaptive physical culture, combatants.

Krushynska N., Kohut I., Matveiev S. Social consequences of the war in Ukraine and the role of adaptive physical culture in overcoming them. *Theory and Methods of Physical education and sports.* 2022; 3: 89–94
DOI: 10.32652/tmfvs.2022.3.89–94

Крушинська Н., Когут І., Матвеев С. Соціальні наслідки війни в Україні та роль адаптивної фізичної культури в їх подоланні. *Теорія і методика фізичного виховання і спорту.* 2022; 3: 89–94
DOI: 10.32652/tmfvs.2022.3.89–94

Вступ. 30 квітня 2014 р. по 30 квітня 2018 р. на території України тривала антитерористична операція (АТО), згодом з 30 квітня 2018 р. по 23 лютого 2022 р. – операція об'єднаних сил (ООС). За даними верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини, за цей період загальна кількість українських втрат становить до 45 тис. осіб. До цього числа входять загиблі від бойових дій, хвороб під час несення служби в зоні конфлікту і самогубств. Основні зіткнення з ворогом відбувалися у Донецькій та Луганській областях [14].

24 лютого 2022 р. Росія розпочала широкомасштабне вторгнення в Україну. Бої по всій території країни призвели до великої кількості загиблих серед цивільного населення та військових. Станом на 22 червня 2022 р. за офіційними даними загинуло 243 дитини та понад 689 поранено, понад 1 млн 185 тис. цивільного населення насильно вивезено до Росії (серед них 200 тис. дітей), емігрувало з України більше 4 млн людей (переважно жінки та діти). Загальні втрати серед наших військових не розголошуються, оскільки це негативно впливатиме на хід війни проти окупанта. Проте, за даними Президента, щодня гинуть 60–100 військовослужбовців та близько 10 тис. отримали поранення, які потребують психологічної та фізичної реабілітації [24].

Вивчення впливу соціальних наслідків війни на психологічне та фізичне здоров'я учасників бойових дій (УБД) стає актуальним питанням, що вимагає постійного контролю та вирішення після повернення військових з війни до мирного життя. Разом з тим, досліджень, що висвітлювали б ці питання, недостатньо, що підтверджує актуальність обраної теми.

Дослідження проведено на кафедрі професійного, неолімпійського та адаптивного спорту Національного університету фізичного виховання

і спорту України відповідно до плану науково-дослідної роботи Національного університету фізичного виховання і спорту України на 2021–2025 рр. за темою 1.4. «Теоретико-методологічні засади розвитку професійного, неолімпійського та адаптивного спорту в Україні в умовах реформування сфери фізичної культури і спорту» (номер держреєстрації 0121U108294).

Мета дослідження – визначення соціальних наслідків війни для учасників бойових дій та основних заходів адаптивної фізичної культури для їх подолання.

Методи дослідження: аналіз, синтез, узагальнення наукової літератури та документальних джерел.

Результати дослідження та їх обговорення. Аналіз літературних джерел дозволяє зробити висновок, що вплив соціальних наслідків війни для УБД залежить від рівня їхнього бойового стресу та важкості фізіологічних травм, що вони зазнали під час бойових дій [3, 7, 19]. Також зазначимо, що Закон України розрізняє термін військовослужбовці та УБД. Військовослужбовці – особи, які проходять військову службу, обіймають штатні посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських питань [17], тоді як, відповідно до Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» (№ 2217-IX від 21.04.2022), вважається, що учасниками бойових дій є особи, які брали участь у виконанні бойових завдань із захисту Батьківщини у складі військових підрозділів, з'єднань, об'єднань всіх видів і родів військ Збройних сил діючої армії (флоту), у партизанських загонах і підпіллі та інших формуваннях як у воєнний, так і у мирний час [18].

Т. Палієнко, Т. Семигіна зазначають, що будь-які військові фактори, котрі виникали на полі бою, в подальшому негативно позначаються на процесі адаптації у мирні часи: відчуття небезпеки для власного здоров'я або життя («біологічний страх смерті»); постійні стреси на території, де відбувається війна, що призводять до психологічного виснаження; фактори бойового стану (обстріли, незрозумі-

лість ситуації, неочікувані події, брак часу); відсутність повноцінного сну, води, харчування; зміни клімату, місцевості тощо [16].

Вказані фактори негативно впливають на психіку УБД, що в подальшому призводить до виснаження центральної нервової системи та проявів «бойової психічної травми». Зазначимо, що «бойовою психічною травмою» називають патологічний стан центральної нервової системи, що зумовлює координацію поведінки УБД через патофізіологічні механізми [3]. У подальшому усі ці фактори можуть перерости в депресію, аутоагресію чи суїцидальну поведінку, де УБД шукатиме розради в алкоголі чи наркотиках, що призведе до проблем у сім'ї, звільнення з роботи, не прийнятті мирного та спокійного життя в суспільстві [23, 26].

І. Гайда, М. Бодюк, Ю. Сушко, окрім «бойової психічної травми» досліджують і статистику фізіологічних ушкоджень УБД. За їхніми дослідженнями, у структурі поранень найбільшу питому вагу становлять поранення кінцівок [5]. Проаналізувавши бойові травми 954 УБД, науковці розподілили їх за локалізацією поранення (табл. 1) та визначили відсоткове співвідношення (рис. 1).

Вони дійшли висновку, що найбільша кількість поранень припадає на кінцівки (нижні – 294 (30,6 %) та верхні – 204 (21,4 %), що в подальшому нерідко призводить до їх ампутацій. Крім того, значна кількість поранених отримують травми голови (16,8 %) та відкритих ран численних ділянок (14,8 %) (див. рис. 1).

Дані, отримані А. Тохмачі, І. Приходько, О. Шевченко, А. Шиделко, свідчать про те, що протезування УБД не тільки допомагає соціалізуватися 70 % осіб з ампутуваними кінцівками, а й досягати високих спортивних результатів та успіхів у професійній діяльності [22, 23, 25].

За визначенням В. Кривошея, «проблема соціально-психологічної адаптації УБД до умов мирного життя і діяльності особливо гостро заявляє про себе в період соціально-економічних перетворень. На УБД випало занадто багато значних пере-

Т а б л и ц я 1. Розподіл пацієнтів за локалізацією поранення

Локалізація поранення	Кількість пацієнтів, n
Нижні кінцівки	294
Верхні кінцівки	204
Голова	160
Відкриті рани численних ділянок	141
Грудна клітка	42
Живіт	21
Акубаротравма	21
Таз	18
Око і орбіта	17
Вогнепальні переломи	13
Шия	11
Термічна травма	9
Рани при долікуванні	5
Усього	954

живань. Події, в котрих вони брали участь, впливали не тільки своєю інтенсивністю, а й частою повторюваністю, травми слідували одна за одною. У таких виняткових, за сучасними мірками, умовах, бійцям для виживання потрібні були такі навички і способи поведінки, які не можна вважати нормальними і загальноприйнятими в мирному житті. Багато з цих стереотипів поведінки, придатних тільки для бойової обстановки, так глибоко пустили коріння, що будуть позначатися деякий час» [10].

С. Денисюк та В. Корнієнко зазначають, що дослідженням психотравмуючих чинників, котрі з'являються у мирному житті, приділено значну увагу. Процес фізичного відновлення УБД ускладнюється ще й рядом специфічних проблем та кардинальними змінами життєдіяльності у працездатному віці (побут, житло, професія), що призводить до зниження соціальної адаптації; опанування інших цивільних спеціальностей. За час військової служби можлива втрата професійних навичок, або рівень освіти не відповідає наявним вільним ро-

бочим місцям. Проблеми УБД, що були звільнені з військової служби, на жаль, ускладнюються ще й певними обмеженнями, оскільки роботодавець віддає перевагу молодшим претендентам [6].

За дослідженнями Є. Гордієнко, процеси реабілітації тісно пов'язані із соціальною адаптацією та інтеграцією в суспільство. Соціальна адаптація – це відновлення здатності людини до життєдіяльності у соціумі. Метою соціальної реабілітації є активізація соціалізації особистості. Соціальна реабілітація складається з комплексу дій, спрямованих на відновлення фізичного та психологічного здоров'я, соціального статусу, впевненості в собі. На соціальну інтеграцію УБД передовсім впливає трудова діяльність та можливість кар'єрного зростання. Перенавчання, перекваліфікація дозволяє УБД успішно працевлаштуватися та покращити соціальні відносини [23, 25].

Учасники бойових дій, які брали участь в АТО, потребують підвищеної соціальної уваги в системній комплексній реабілітації фізичного та психологічного здоров'я. Згідно з даними відкритого єдиного реєстру, чисельність військових, що отримали статус особи з інвалідністю внаслідок війни, в Україні становить 112 тис. 942 особи, з них 1-ї групи – 14 тис. 493 особи, 2-ї – 54 тис. 299 осіб, 3-ї – 44 тис. 150 осіб (дані на 23 січня 2022 р.) [15].

На жаль, комплекс заходів, що впроваджені соціальними службами в Україні для УБД, мають частковий безсистемний і фрагментарний характер. Незадоволеність УБД своїм становищем у суспільстві, посттравматичний стресовий розлад (ПТСР), психологічне неблагополуччя та високий відсоток суїцидів не дають можливість повноцінно реалізувати свій потенціал у мирному житті [22].

Психотерапевти окреслюють загальні симптоми ПТСР: постійні або регулярні переживання стресових подій, що супроводжуються негативними спогадами, кошмарами, відхиленнями; уникнення пошуку шляхів виходу із посттравматичних ситуацій, відстороненість від оточуючих або над-

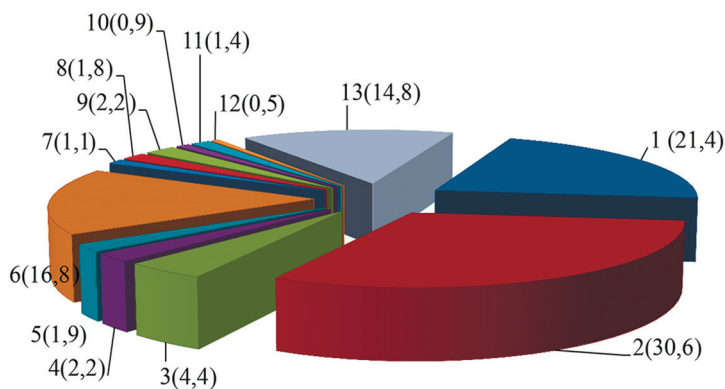

Рисунок 1 – Розподіл пацієнтів за локалізацією поранень у відсотковому співвідношенні, %:

- 1 – Верхні кінцівки
- 2 – Нижні кінцівки
- 3 – Грудна клітка
- 4 – Живіт
- 5 – Таз
- 6 – Голова
- 7 – Шия
- 8 – Око і орбіта
- 9 – Акубаротравма
- 10 – Термічна травма
- 11 – Вогнепальні переломи
- 12 – Рани при долікуванні
- 13 – Відкриті рани численних ділянок

мірна збудженість (агресивна реакція на оточуючих, дратівливість) [9].

Саме тому УБД із ПТСР не завжди самостійно звертаються за допомогою до лікарів. Оскільки біль сам по собі не проходить, зазвичай УБД намагаються не згадувати пережиті страждання і події, що травмують. Також варто зазначити, що у суспільстві існує так звана стигматизація – це відбувається тоді, коли проблеми з психічним здоров'ям УБД розглядаються, як «не такі як всі», що негативно впливає на подальшу соціалізацію у мирному житті [19, 25].

Міністерство оборони, Військова прокуратура та Міністерство внутрішніх справ дискутують про те, хто має розслідувати самогубства у Збройних силах, тоді як небойові втрати вражають високими цифрами: 25 % смертності серед військових припадають на самогубства (суїциди) [4].

Суїцид (sui – себе і caedere – вбивати) – навмисне самоушкодження з летальним результатом, це акт відходу з життя під впливом психотравмуючих ситуацій, за якого життя, як найвища цінність, втрачає сенс для людини через особистісні психічні деформації, соціально-економічні і морально дестабілізуючі фактори [3, 22].

На сьогодні стан роботи відповідальних за реабілітацію УБД і профілактику ПТСР, їх соціалізацію та охо-

рону здоров'я повністю незадовільний. В Україні не аналізується чисельність скоєних у цивільному житті суїцидів учасниками АТО на ґрунті ПТСР. Прикрим є факт, що більшість самогубств відбувається серед зовсім молодих військових (1995–1998 р.н.) [7].

У ряді досліджень соціалізація УБД в основному розглядалась через відновлення їх психологічного здоров'я, водночас вважається, що ефективніше розглядати відновлення фізичного та психологічного здоров'я УБД паралельно з сімейною реабілітацією [1, 11, 12].

Незалежно від перебігу адаптації УБД необхідна родинна підтримка та розуміння сім'ї. Готовність вислухати, дізнатися про симптоми ПТСР, допомогти, заохочувати до спільних занять, соціального розвитку та адаптації пришвидшить процес соціалізації. Наслідки бойового стресу примушують УБД сумніватися в необхідності знаходження поруч інших людей та членів сім'ї. Проте, саме підтримка соціальної активності, участі сім'ї та близьких людей дає УБД найважливішу підтримку в подальшому житті [3, 8].

Американські науковці, що досліджували проблеми допомоги сім'ям УБД, визначають для їх вирішення наступні завдання:

- подолання образу «пацієнт» у сім'ї, депресивних схильностей; соціального та емоційного відчуження; негативних реакцій (відсторонення від проблем) інших членів сім'ї;

- подолання насильства у родинах, наркотичної чи алкогольної залежності, прагнення бути відсутнім у сім'ї;

- подолання уникнення розповідей про події, що відбувались (військовий досвід), покращення взаєморозуміння між подружжям та зменшення дистанції між ветераном та його дітьми;

- допомога жінкам-ветеранам, психологічна взаємопідтримка у сім'ї [20].

О. О. Буряк, М. І. Гіневський, Г. Л. Катеруша рекомендують перед поверненням УБД працювати із їхніми сім'ями [2]. Для покращення процесу їхньої соціалізації УБД необхідно:

- уважно вислухати розповіді свого партнера та висловити моральну підтримку;

- допомогти повернутися близькій людині до мирного життя;

- проявляти терпіння до проблем, що виникають у людини в мирному житті (дратівливість, психологічний дискомфорт, депресивні стани);

- враховувати, що під час відсутності УБД усі члени сім'ї змінилися і потрібен час, щоб знову звикнути один до одного і прийняти з усіма проблемами;

- приділяти увагу дітям, щоб вони не відходили на другий план, а відчували себе частиною сім'ї;

- своїми діями давати зрозуміти партнеру, що він потрібен і з ним будуть підтримуватимуть стосунки за будь-яких умов.

Аналіз науково-практичних джерел і систематизація інформації, дозволяє визначити основні наслідки війни в Україні для УБД (рис. 2).

Отже, результати аналізу соціальних наслідків війни для УБД дозволяють узагальнити особливості процесу адаптації до мирного життя, погіршення психофізичного здоров'я, що в подальшому призводить до негативних проявів алкоголізму, наркоманії, агресивної поведінки, суїцидів, проблем у сім'ї. Саме тому важлива соціалізація УБД та їхніх сімей за допо-

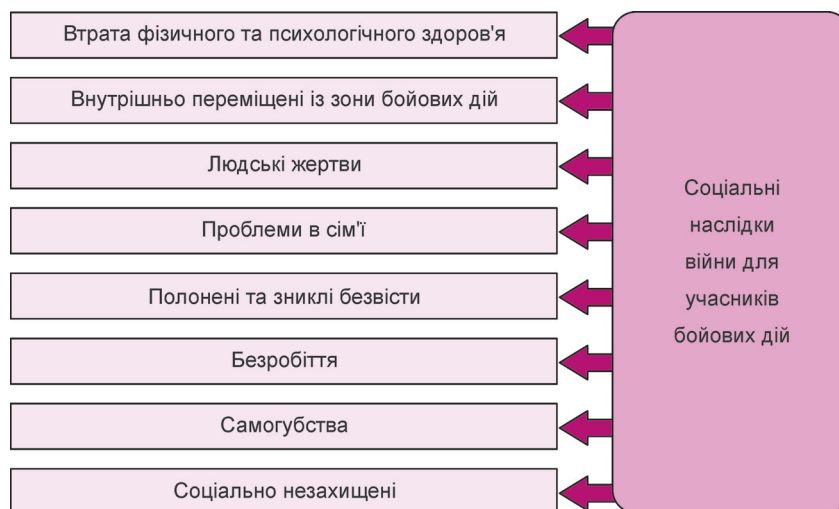

Рисунок 2 – Основні соціальні наслідки війни в Україні для учасників бойових дій

могою ефективних засобів, зокрема адаптивної фізичної культури (АФК) [13].

Дієвими серед засобів АФК, що успішно використовуються без застосування змагальних методів (запропонованих раніше) в реабілітаційних центрах для УБД можна визначити такі:

- кардіотренування є одним із найбільш популярних засобів АФК, що передбачає проведення тренування із залученням до роботи великих груп м'язів в аеробному режимі. Воно сприяє зміцненню серцево-судинної системи, розвитку дихальної системи, прискоренню метаболізму; позитивно впливає на роботу всіх систем та органів, поліпшує настрій та знімає психологічне напруження. Основними видами кардіотренування є ходьба, біг, веслування, велоспорт, плавання, стрибки на скакалці тощо;

- бокс – займає вагоме місце у системі спортивної реабілітації, адже це не просто удари та ухиляння від них, це суцільна стратегія самозахисту. Він визнаний другою після шахмат діяльністю, де важливе місце займає застосування розумових здібностей;

- бойове мистецтво – це не лише тренування, спаринги та «відточення» ударів, це, перш за все, гармонійні та фізіологічні рухи, які відновлюють порушені травмою чи хворобою зв'язки між частинами тіла, покращують координаційні здібності, що спри-

яє ефективній реабілітації організму (крав-мага, кунг-фу, ножовий бій);

- танці – один з найприємніших засобів підвищення активності та покращення здоров'я. Заняття танцями дозволяють підтримувати нормальну вагу, підвищують витривалість, допомагають знизити рівень стресу, налагодити баланс функціональних систем та координацію рухів, покращують соціальні навички, допомагають працювати більш злагоджено в команді та впливають на здатність налагоджувати нові знайомства (аргентинське танго, віденський вальс, сальса, фламенко тощо);

- йога – ідеальний вибір для тих, хто не має спортивного досвіду і багато вільного часу, але хоче підвищити витривалість, зміцнити скелет і м'язи та стати більш гнучким та рухливим;

- дихальні практики (майндфулнес) – це стандартизовані типи практик, що мають доказову базу й науково доведений ефект для психічного здоров'я. Програма Майндфулнес найчастіше застосовується для боротьби зі стресом, депресією, тривожністю та хронічною втомою, оскільки, за даними різних досліджень, дає такий самий ефект, що і в результаті прийому курсу антидепресантів і суттєво знижує ризик рецидиву;

- жонглювання вважається одним із дієвих засобів відновлення після контузії та інсульту. Такі тренування розвивають мозок, зміцнюють нейронні зв'язки, вдосконалюють

спритність і моторику рук, покращують зір та реакцію.

Серед заходів з використанням АФК, що зміцнюють та покращують взаєморозуміння у сім'ях УБД, можна виділити:

- «Сім'я лідер – цінності для передачі поколінням» – цілісний розвиток ветеранських родин з метою ефективною реалізації всіх у суспільстві, сприяння їх соціальній, психологічній та економічній інтеграції шляхом подолання сімейних бар'єрів і побудови монолітної сімейної команди і сімейного бізнесу;

- відкриті тренування ветеранів АТО на НСК Олімпійський – сімейні тренування з легкої атлетики для відновлення фізичного, психологічного стану та покращення стосунків у сім'ї [21].

Для удосконалення системи підготовки учасників бойових дій розроблені різноманітні змагальні заходи: Invictus Games, «Марафон у Нью-Йорку, який ніхто не хоче бігти» (2021), забіг «Шаную воїнів, біжу за Героїв України» (2018), «Ветеранська десятка» (2018), «Military Run UA» (2021), «Ветеранська миля у Кошиці» (2021).

Готовність УБД до систематичних занять АФК допомагає зменшити рівень стресу, активізувати процес соціалізації та покращити стосунки в сім'ї; досягати спортивних та особистих перемог.

Висновки:

1. Результати аналізу фахової літератури дають підстави говорити про недостатню увагу спеціалістів до питань відновлення психологічного та фізичного здоров'я УБД. Систематизація науково-практичної інформації дозволила визначити основні соціальні наслідки військових дій в Україні для УБД: людські жертви, втрата фізичного та психологічного здоров'я, самогубства, полонені та зниклі безвісти, соціальна незахищеність, проблеми в сім'ї, переміщення із зон бойових дій (біженці), безробіття, економічна нестабільність.

2. Розроблено та систематизовано заходи АФК для покращення соціалізації УБД до умов мирного життя, зокрема, запропоновано змагаль-

ні форми: Invictus Games, «Марафон у Нью-Йорку, який ніхто не хоче бігти», забіг «Шаную воїнів, біжу за Героїв України», «Ветеранська десятка», «Military Run UA», «Ветеранська миля у Кошиці», що спрямовані на соціальну інтеграцію та відновлення психологічного та фізичного здоров'я УБД. Рекомендовано напрями АФК, що передбачають проведення систематичних тренувальних занять: кардіотренування, бокс, йога, бойові мистецтва, танці, дихальні практики, жонгливання. Для реалізації засобів АФК рекомендується залучення до проскту «Сім'я лідер – цінності для передачі поколінням», «Відкриті тренування ветеранів АТО на НСК Олімпійський».

Перспективи подальших досліджень полягають в обґрунтуванні заходів відновлення психологічного та фізичного здоров'я, що допомагатимуть соціалізуватися УБД після повернення із зони бойових дій за допомогою АФК.

Конфлікт інтересів. Автори заявляють, що відсутній будь-який конфлікт інтересів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бриндіков ЮЛ. Теорія та практика реабілітації військовослужбовців учасників бойових дій в системі соціальних служб [дисертація]. Тернопіль; 2018. 559 с.
2. Буряк О, Гіневський М, Катеруша Г. Шляхи та методи реабілітації осіб з «військовим синдромом» та посттравматичним стресовим розладом. Збірник наукових праць Харківського університету Повітряних Сил. 2015;3:137–141.
3. Возніцина К, Литвиненко Л. Невидимі наслідки війни. Як розпізнати? Як спілкуватись? Як допомогти подолати? Довідник для широкого кола фахівців. Київ; 2020. 188 с.
4. В Україні кілька військових щотижня чинять суїцид: винен стрес? – BBC News Україна. BBC News Україна. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-43137966> (дата звернення: 28.07.2022).
5. Гайда І, Бадюк М, Сушко Ю. Особливості структури та перебігу сучасної бойової травми у військовослужбовців Збройних сил України. Патологія. 2018;15.1(42):73–76.
6. Денисюк С, Корнієнко В. Адаптація як передумова самореалізації військовослужбовців до умов цивільного життя. Актуальні проблеми проектування, виготовлення і експлуатації озброєння та військової техніки. Матеріали Всеукр. науково-техн. конф., м. ВНТУ. Вінниця; 2017. с. 111–113.
7. Державний експертний центр Міністерства охорони здоров'я України. URL: https://www.dec.gov.ua/wp-content/uploads/2019/11/2016_152_ukpmd_ihs.pdf (дата звернення: 27.07.2022).
8. Кокун О, Агаєв Н, Пішко І, Лозінська Н. Основи психологічної допомоги військово-

службовцям в умовах бойових дій. Київ: НДЦ ГП ЗСУ; 2015. 170 с.

9. Кравченко О. Зміни в структурі особистості у військовослужбовців військової служби за контрактом, які мають статус учасника бойових дій. Вісник Національного університету оборони України. 2022;53–63. URL: <https://doi.org/10.33099/2617-6858-2022-65-1-53-63> (дата звернення: 28.07.2022).

10. Кривошея В. Щодо пріоритетних напрямків модернізації державної політики у сфері соціально-психологічної адаптації УБД в Україні: місцевий аспект. Збірник матеріалів доповідей та тез ІІІ Всеукр. інтернет-конф. Київ; 2020. с. 51–54.

11. Крушинська Н, Когут І. Марафонський біг як засіб соціалізації учасників бойових дій в Україні та світі. Молодь та олімпійський рух: 36. тез доп. XIV Міжнар. конф. молодих вчен., 19 трав. 2021 р. Київ; 2021. с. 287.

12. Майстренко Т. Повернення з зони бойових дій. пам'ятка для сімей військовослужбовців, які повернулися з зони АТО. Житомир: Євенок; 2015. 29 с.

13. Матвеев С, Крушинська Н, Краснянський К. Спорт військовослужбовців, які зазнали поранення під час бойових дій: стан, проблеми, перспективи. Теорія і методика фізичного виховання і спорту. 2021;4:3–7. URL: <https://doi.org/10.32652/tmfvs.2021.4.3-7> (дата звернення: 27.07.2022).

14. Налчаджян А. Социально-психическая адаптация личности (формы, механизмы и стратегии). Ереван: Институт философии и права; 1999. 334 с.

15. Обрати життя: як захисникам України отримати статус інваліда війни. Mind.ua. URL: <https://mind.ua/openmind/20241619-obrati-zhit-tya-yak-zahisnikam-ukrayini-otrimati-status-invalida-vijni>. (дата звернення: 28.07.2022).

16. Палієнко Т, Семигіна Т. Психосоціальна підтримка ветеранів війни та цивільних, які постраждали через збройний конфлікт. Київ; 2016. 31 с.

17. Про військовий обов'язок і військову службу: Закон України від 25.03.1992 р. № 2232-XII: станом на 23 квіт. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text> (дата звернення: 08.08.2022).

18. Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту: Закон України від 22.10.1993 р. № 3551-XII: станом на 7 трав. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12#Text> (дата звернення: 08.08.2022).

19. Українська правда. Матіос озвучив офіційну статистику самогубств серед військових АТО. Українська правда. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2018/04/26/7178767/> (дата звернення: 27.07.2022).

20. Уніфікований клінічний протокол первинної, вторинної (спеціалізованої) та третинної (високоспеціалізованої) медичної допомоги (УКПМД) (2016). «Реакція на важкий стрес та розлади адаптації. Посттравматичний стресовий розлад»: Наказ МОЗ України від 23.02.2016 р.

21. Центр реабілітації та реадaptaції учасників АТО – «ЯРМІЗ». Yarmiz-Center. URL: <https://yarmiz.org.ua>. (дата звернення: 28.07.2022).

22. Шевченко О. Соціально-психологічні аспекти скоєння самогубств у молодіжному середовищі України. Габітус, 2020;11. DOI <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2020.11.17>.

23. Шиделко А. Наслідки впливу бойового стресу на психологічний стан особис-

тості військовослужбовця. Перспективи та інновації науки. 2022;1(6). URL: [https://doi.org/10.52058/2786-4952-2022-1\(6\)-476-486](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2022-1(6)-476-486) (дата звернення: 28.07.2022).

24. 60–100 загиблих щодня: Зеленський назвав втрати української армії на Донбасі. Волинські новини. URL: <https://www.volynnews.com/news/all/60-100-zahyblykh-shchodnia-zelenskyy-nazvav-vtraty-ukrayinskoyi-armiyi-na-/>. (дата звернення: 28.07.2022).

25. Prykhodko I. Psychological First Aid for Military Personnel in Combat Operations: The Ukrainian Model. *Military Behavioral Health*. 2021;9(3):289–296.

26. Soren CB. Changes in personality traits among candidates for special operations forces. *Military psychology*. 2021;33(3):197–204.

LITERATURE

1. Bryndikov Y.L. Theory and practice of rehabilitation of combatants in the system of social services [dissertation]. Ternopil; 2018. 559 p.

2. Buryak O, Ginevsky M, Katerusha G. Ways and methods of rehabilitation of persons with «military syndrome» and post-traumatic stress disorder. *Zbirntk naukovykh prats Kharkivskoho universytetu Povitrianykh syl*. 2015;3:137–141.

3. Voznitsyna K, Litvinenko L. Invisible consequences of war. How to recognize? How to communicate? How to help overcome? *Handbook for a wide range of specialists*. Kyiv; 2020. 188 p.

4. Several soldiers commit suicide every week in Ukraine: stress is to blame? – BBC News Ukraube. BBC News Україна. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-43137966> (accessed date: 28.07.2022).

5. Haida I, Badiuk M, Sushko Y. Features of the structure and course of modern combat trauma in servicemen of the Armed Forces of Ukraine. *Patohia*. 2018;15.1(42):73–76.

6. Denysiuk S, Korniienko V. Adaptation as a prerequisite for self-realization of servicemen to the conditions of civilian life. Actual problems of design, manufacture and operation of weapons and military equipment. *Materialy Vseukr. nauko-tekhn. konf., m. VNTU. Vinnytsia*; 2017. p. 111–113.

7. State Expert Center of the Ministry of Health of Ukraine. URL: https://www.dec.gov.ua/wp-content/uploads/2019/11/2016_152_ykpmid_ihs.pdf (accessed date: 27.07.2022).

8. Kokun O, Agayev N, Pishko I, Lozinska N. Fundamentals of psychological assistance to servicemen in combat conditions. Kyiv: Research and Development Center of the GP of the Armed Forces of Ukraine.; 2015. 170 p.

9. Kravchenko O. Changes in the personality structure of contract servicemen who have the status of combatants. *Visnyk Natsionalnoho universytetu obrony Ukrainy*. 2022;53–63. URL: <https://doi.org/10.33099/2617-6858-2022-65-1-53-63> (accessed date: 28.07.2022).

10. Kryvoshei V. On the priority directions of modernization of the state policy in the field of socio-psychological adaptation of combatants in Ukraine: local aspect. *Zbirnyk materialiv dopovidey ta tez III Vseukr. internet-konf. Kyiv*; 2020. p. 51–54.

11. Krusynska N, Kogut I. Marathon running as a means of socialization of combatants in Ukraine and the world. Youth and the Olympic movement: *Zb. tez dop. XIV Mizhnar. konf. Molodykh vchen., 19 May 2021*. Kyiv; 2021. p. 287.

12. Maistrenko T. Return from the combat zone. a memo for families of servicemen who returned from the ATO zone. *Zhytomyr: Yevenok*; 2015. 29 p.

13. Matveiev S, Krushynska N, Krasnyanskiy K. Sports of servicemen who were wounded during combat operations: status, problems, prospects. *Teoriia i metodyka fizykhovannia i*

sportu. 2021;4:3–7. URL: <https://doi.org/10.32652/tmfvs.2021.4.3-7> (дата звернення: 27.07.2022).

14. Nalchadzhian A. Socio-psychic adaptation of a personality (forms, mechanisms and strategies). Yerevan: Institute of Philosophy and Law.; 1999. 334 p.

15. Choose life: how defenders of Ukraine can get the status of disabled veteran. *Mind.ua*. URL: <https://mind.ua/openmind/20241619-obraty-zhittya-yak-zahisnikam-ukrayini-otrimati-status-invalida-vijni>. (accessed date: 28.07.2022).

16. Palienko T, Semygina T. Psychosocial support for war veterans and civilians affected by the armed conflict. *Kyiv*; 2016. 31 p.

17. On military duty and military service: Law of Ukraine of 25.03.1992 № 2232-XII: as of Apr. 23 2022 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text> (accessed date: 08.08.2022).

18. On the status of war veterans, guarantees of their social protection: Law of Ukraine of 22.10.1993 № 3551-XII: as of 7 May 2022 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12#Text> (accessed date: 08.08.2022).

19. *Ukrainska Pravda*. Matios announced the official statistics of suicides among ATO soldiers. *Ukrainska Pravda*. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2018/04/26/7178767/> (accessed date: 27.07.2022).

20. Unified clinical protocol of primary, secondary (specialized) and tertiary (highly specialized) medical care (UCPMC) (2016). «Reaction to severe stress and adaptation disorders. Post-traumatic stress disorder»: Order of the Ministry of Health of Ukraine of 23.02.2016.

21. Center for rehabilitation and adaptation of ATO participants – «YARMIZ». *Yarmiz-Center*. URL: <https://yarmiz.org.ua>. (accessed date: 28.07.2022).

22. Shevchenko O. Social and psychological aspects of suicide in the youth environment of Ukraine. *Habitus*, 2020;11. DOI <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2020.11.17>.

23. Shidelko A. Consequences of the impact of combat stress on the psychological state of the personality of a serviceman. Prospects and innovations of science. 2022;1(6). URL: [https://doi.org/10.52058/2786-4952-2022-1\(6\)-476-486](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2022-1(6)-476-486) (accessed date: 28.07.2022).

24. 60–100 dead every day: Zelensky named the losses of the Ukrainian army in Donbas. *Volyn news*. URL: <https://www.volynnews.com/news/all/60-100-zahyblykh-shchodnia-zelenskyy-nazvav-vtraty-ukrayinskoyi-armiyi-na-/>. (accessed date: 28.07.2022).

25. Prykhodko I. Psychological First Aid for Military Personnel in Combat Operations: The Ukrainian Model. *Military Behavioral Health*. 2021;9(3):289–296.

26. Soren CB. Changes in personality traits among candidates for special operations forces. *Military psychology*. 2021;33(3):197–204.

ІНФОРМАЦІЯ ПРО АВТОРІВ

Когут Ірина Олександрівна <https://orcid.org/0000-0002-8862-9545>, kogut_irina@ukr.net

Крушинська Наталія Миколаївна <https://orcid.org/0000-0003-1661-9177>, krusynskanataliia@ukr.net

Матвєєв Сергій Федорович <https://orcid.org/0000-0002-5998-8020>, kaf.pnas@gmail.com

Національний університет фізичного виховання і спорту України,
вул. Фізкультури 1, м. Київ, 03150, Україна

INFORMATION ABOUT THE AUTHORS

Kohut Iryna <https://orcid.org/0000-0002-8862-9545>, kogut_irina@ukr.net

Krushynska Nataliia <https://orcid.org/0000-0003-1661-9177>, krusynskanataliia@ukr.net

Matveev Sergey <https://orcid.org/0000-0002-5998-8020>, kaf.pnas@gmail.com

National University of Ukraine on Physical Education and Sport
Fizkul'tury str. 1, Kyiv, 03150, Ukraine

Надійшла 16.06.2022